

Marcin Libor

Stowarzyszenie Humanistyczne: Europa, Śląsk, Świat Najmniejszy

ORCID 0000-0003-3761-456X

**Polscy weterani „pierwszego starcia z faszyzmem”.
Recenzja publikacji zbiorowej
*Dąbrowszczacy i wojna domowa w Hiszpanii.
Kontekst międzynarodowy –
późniejsze losy – spory o pamięć*,
red. D. Czerwiński, Instytut Pamięci Narodowej,
Gdańsk–Warszawa 2025, 464 s.**

**Polish Veterans of the ‘First Clash against Fascism’: Review
of the Collection of Studies *Dąbrowszczacy i wojna domowa
w Hiszpanii. Kontekst międzynarodowy – późniejsze losy –
spory o pamięć* [The 13th Jarosław Dąbrowski International
Brigade and the Spanish Civil War: International Context –
Later Fates – Remembrance Disputes], ed. Daniel Czerwiński,
Gdańsk–Warsaw: Instytut Pamięci Narodowej, 2025, 464 pp.**

Wbieżącym roku ukazała się zredagowana przez Daniela Czerwińskiego publikacja zbiorowa pt. *Dąbrowszczacy i wojna domowa w Hiszpanii. Kontekst międzynarodowy – późniejsze losy – spory o pamięć*, w której powstaniu uczestniczyli m.in. Maciej Żuczkowski, Magdalena Gibiec, Paweł Sztama i Monika Bednarczuk. Jest to książka niezwykle potrzebna, ponieważ bratobójcza wojna domowa wciąż budzi skrajne emocje zarówno w samej Hiszpanii, jak i w krajach, które wspierały jedną lub drugą stronę konfliktu, a których obywatele z własnej woli walczyli i po stronie rządowej, i razem z rebeliantami. Z polskimi ochotnikami, których zdecydowana większość znalazła się w szeregach republikańskich, najczęściej kojarzona jest XIII Brygada Międzynarodowa im. Jarosława Dąbrowskiego. Fakt, że

Brygady Międzynarodowe (jedna z ochotniczych formacji po stronie rządowej) zostały sformowane z inicjatywy Międzynarodówki Komunistycznej, budzi we współczesnej Polsce skrajne emocje. Daniel Czerwiński zauważa: „Iberyjski konflikt jest [...] wyjątkowo zmitologizowany. Dotyczy to obu walczących stron, a obecnie – choć nie wszędzie i nie zawsze – objawia się w podziale na lewicę i prawicę”¹. Kardynał Isidro Gomá y Tomás (prymas Hiszpanii w latach 1933–1940) określił go mianem „zbrojnego plebiscytu”². Dla jednych dąbrowszczacy (powszechne określenie żołnierzy XIII Brygady) pozostają bohaterami walczącymi przeciwko rebeliantom (w tym faszystom), wspieranym przez III Rzeszę i Włochy, inni uważają ich za realizatorów ekspansjonistycznej polityki Józefa Stalina. I choć nie wszyscy dąbrowszczacy (i ogólnie interbrygadziści) byli komunistami, to jednak stanowiska dowódcze w poszczególnych jednostkach (w tym złożonych z Polaków) zajmowali członkowie partii komunistycznych³.

Praca została podzielona na cztery części, które łącznie zawierają osiemnaście studiów. Ich autorzy starali się uniknąć jednoznacznego opowiedzenia się za republikańskim rządem bądź za nacjonalistycznymi rebeliantami. Praca przedstawia jednak różne punkty widzenia, z których najbardziej rzuca się w oczy pogląd odmienny od popularnej tezy, która określa hiszpańską wojnę domową jako preludium II wojny światowej. I jeśli Maciej Żuczkowski przychylił się do niej, to już Bartosz Kaczorowski uważa tę tezę za kontrowersyjną ze względu na zawarcie 23 sierpnia 1939 r. paktu Ribbentrop–Mołotow i otwartą wojnę między Niemcami a Sowietami dopiero po 22 czerwca 1941⁴.

W pierwszej części, zatytułowanej *Konflikt hiszpański 1936–1939. Aspekty wewnętrzne i międzynarodowe*, czytelnikowi zostaje przybliżone tło hiszpańskiej wojny domowej. Tadeusz Miłkowski, który w tekście *Prześladowania Kościoła hiszpańskiego w czasie wojny domowej* pochylił się nad podłożem

¹ D. Czerwiński, Wstęp [w:] *Dąbrowszczacy i wojna domowa w Hiszpanii. Kontekst międzynarodowy – późniejsze losy – spory o pamięć*, red. D. Czerwiński, Gdańsk–Warszawa 2025, s. 9.

² A. Beevor, *Walka o Hiszpanię 1936–1939. Starcie totalitaryzmów*, tłum. H. Szczerkowska, Kraków 2023, s. 637.

³ „Na pasku Stalina”. Rozmowa z dr. Danielem Czerwińskim o *Dąbrowszczakach*, <https://gdansk.ipn.gov.pl/pl2/aktualnosci/52348,Na-pasku-Stalina-Rozmowa-z-dr-Danielem-Czerwinskiem-o-Dabrowszczakach.html>, dostęp 21 VIII 2025 r.

⁴ M. Żuczkowski, *Polska Partia Socjalistyczna wobec wojny domowej w Hiszpanii* [w:] *Dąbrowszczacy...*, s. 74; B. Kaczorowski, *Przyjazna, ale podejrzliwa. Portugalia António de Oliveiry Salazara wobec Hiszpanii narodowej w latach 1936–1939* [w:] *ibidem*, s. 67.

represji wdrożonych przez antyklerykałów, upatrywał przyczyn brutalności wobec hiszpańskiego duchowieństwa w niezrozumieniu przez nie potrzeb niższych warstw społecznych i w niechęci władz kościelnych do tworzenia katolickich organizacji robotniczych na wzór francuski, włoski czy belgijski. Autor obala popularny mit masowych gwałtów na zakonnicach, wykazuje, że prześladowania (w tym przemoc seksualna) dotyczyły głównie księży, natomiast siostry zakonne były traktowane przez przeciwników Kościoła jak ofiary przymusowo zamknięte w klasztorach. Zasygnalizowane zostają również zbrodnie frankistów popełnione na baskijskich księżach, którzy opowiedzieli się po stronie separatystów⁵. Szczególnie ważny dla zrozumienia przyczyn prześladowań w Katalonii, w której zamordowani księża stanowią aż 30 proc. wszystkich ofiar prześladowań religijnych okresu wojny domowej, jest fragment poświęcony tzw. Tragicznemu Tygodniowi – zamieszkom będącym reakcją na rozdawanie szkaplerzy ubogim i nieochrzczonym żołnierzom przez bogate kobiety z organizacji katolickich, które wcześniej zdołały wykupić swoich mężów i synów z obowiązku służby i uchronić ich przed wysłaniem na front do Maroka⁶.

W *Próbie utworzenia Frontu Ludowego w Polsce* Mariusz Krzysztofiński przedstawił kulisy niepowodzenia konsolidacji środowisk antyfaszystowskich w Polsce międzywojennej, wynikającego przede wszystkim z obaw przed spenetroowaniem ugrupowań demokratycznych przez agentów Kominternu⁷.

Bartosz Kaczorowski w studium *Przyjazna, ale podejrzliwa. Portugalia António de Oliveiry Salazara wobec Hiszpanii narodowej w latach 1936–1939* zauważa, że powodem wspierania hiszpańskich rebeliantów przez autorytarne władze Portugalii była nie tyle obawa przed komunizmem, ile antyportugalska polityka władz II Republiki Hiszpańskiej oraz coraz silniejsze wpływy zwolenników tzw. unii iberyjskiej wśród ugrupowań lewicowych⁸.

Maciej Żuczkowski w tekście *Polska Partia Socjalistyczna wobec wojny domowej w Hiszpanii* zauważa, że spośród wszystkich partii działających legalnie w sanacyjnej Polsce PPS była jedynym ugrupowaniem, które oficjalnie podczas hiszpańskiej wojny domowej udzieliło wsparcia stronie rządowej. Przejawiało

⁵ T. Miłkowski, *Prześladowania Kościoła hiszpańskiego w czasie wojny domowej* [w:] *ibidem*, s. 15–20, 26–29.

⁶ *Ibidem*, s. 17–18.

⁷ M. Krzysztofiński, *Próba utworzenia Frontu Ludowego w Polsce* [w:] *Dąbrowszczacy...*, s. 45–49.

⁸ B. Kaczorowski, *Przyjazna, ale podejrzliwa...* [w:] *ibidem*, s. 58–67.

się ono przede wszystkim w artykułach prasowych poświęconym wydarzeniom w Hiszpanii, a także w propagandowej wojnie przeciwko polskim sympatykom gen. Franco. Pozostałe formy pomocy, np. udział w werbunku ochotników na front i zbiórkach pieniężnych, autor uważa za sprawy drugorzędne. Odnotowuje również opór kierownictwa partii wobec prób wciągnięcia socjalistów w akcje organizowane przez komunistów⁹.

O różnych stanowiskach wobec hiszpańskiej wojny domowej traktuje studium Wojciecha Grotta pt. *Obraz hiszpańskiej wojny domowej w przedwojennej prasie pomorskiej*. Autor zauważa, że wprowadzony przez Ministerstwo Spraw Zagranicznych zakaz podawania do wiadomości publicznej informacji o udziale polskich ochotników w konflikcie, wobec którego II Rzeczpospolita ogłosiła neutralność, był łamany w całym kraju. Egzekwowano go przede wszystkim w przypadku gazet lewicowych, gdyż prasa prawicowa nie odnosiła się do nich w przychylny sposób. W okresie międzywojennym na Pomorzu Gdańskim silne poparcie miały ugrupowania prawicowe, co zdaniem autora przełożyło się na profrankistowskie sympatie lokalnej prasy¹⁰.

Odmienna perspektywa hiszpańskiej wojny domowej pojawia się w studium Dariusza Jeziornego *Hiszpańska wojna domowa oczami brytyjskich ochotników*. Autor łamie w nim stereotypy, pisze bowiem nie tyle o brytyjskich mężczyznach walczących w szeregach Brygad Międzynarodowych i Partii Robotniczej Zjednoczenia Marksistowskiego, ile o kobietach, a także o dwóch różnych powodach ich udziału w wojnie, łączących się niekiedy ze sobą – ideologii i humanizmie. Ważną kwestią jest zwrócenie przez autora uwagi na osłabione morale ochotników ze względu na ciężkie straty i stalinowskie czystki¹¹.

Druga część, *XIII Brygada Międzynarodowa w Hiszpanii*, składa się z trzech studiów. W tekście *Sprawa usunięcia Józefa Strzelczyka ze stanowiska dowódcy XIII Brygady Międzynarodowej w świetle dokumentów Kominternu* Daniel Czerwiński omawia temat obarczania Józefa Strzelczyka vel Jana Barwińskiego (autor stosuje przybrane nazwisko ochotnika) winą za ciężkie straty brygady, tolerowanie alkoholizmu i stosowanie „systemu bezkontrolnych rozstrzeliwań” własnych żołnierzy¹².

⁹ M. Żuczkowski, *Polska Partia Socjalistyczna...* [w:] *ibidem*, s. 87–92, 99.

¹⁰ W. Grott, *Obraz hiszpańskiej wojny domowej w przedwojennej prasie pomorskiej* [w:] *ibidem*, s. 116–122.

¹¹ D. Jeziorny, *Hiszpańska wojna domowa oczami brytyjskich ochotników* [w:] *ibidem*, s. 128–135, 142–143.

¹² D. Czerwiński, *Sprawa usunięcia Józefa Strzelczyka ze stanowiska dowódcy XIII Brygady Międzynarodowej w świetle dokumentów Kominternu* [w:] *ibidem*, s. 159–165.

Magdalena Gibiec w studium *Ukraińscy ochotnicy w szeregach dąbrowszczaków. Kompania im. Tarasa Szewczenki w świetle dotychczasowych badań* pisze o problemach, na jakie natrafiła w trakcie badań nad udziałem obywateli polskich mniejszości ukraińskiej w hiszpańskiej wojnie domowej. W Brygadach Międzynarodowych część Ukraińców z obywatelstwem II RP traktowano jak Polaków, z kolei za Ukraińców nierzadko byli uznawani Żydzi należący do Komunistycznej Partii Zachodniej Ukrainy¹³. Na szczególną uwagę zasługują opracowane przez autorkę wykresy, z których możemy się np. dowiedzieć, że najliczniejszą grupę wśród walczących Ukraińców stanowiły osoby urodzone w 1902 i 1904 r., spora była liczba ochotników bezpartyjnych (druga grupa pod względem liczebności, po stanowiących znaczącą większość komunistach), a w podziale na zawody najczęściej występowali robotnicy i górnicy¹⁴.

Tekst *Polskojęzyczna prasa Brygad Międzynarodowych. Próba zestawienia i zarys charakterystyki* autorstwa Dawida Zagziła porusza m.in. kwestie wzywania przez prasę dąbrowszczaków żołnierzy do współzawodnictwa oraz oskarżania sanacyjnego Obozu Zjednoczenia Narodowego o „inspirowanie się hitleryzmem”¹⁵.

Najobszerniejsza część publikacji to *Studia przypadku*, poświęcone losom wybranych weteranów wojny w Hiszpanii. Tworzy ją sześć artykułów: *Wacław Komar „Wacek” i jego losy podczas wojny domowej w Hiszpanii* Witolda Bagińskiego, *Dąbrowszczacy w Chinach 1939–1945* Janusza Wróbla, *Droga dąbrowszczaka Jana Rutkowskiego do Głównego Zarządu Informacji Wojska Polskiego (1900–1945)* Pawła Sztamy, *Michał Bron – oficer wywiadu wojskowego rozpracowywany przez kontrwywiad Sił Zbrojnych PRL* Bartosza Kapuściaka, *Dobry komunista? Przypadek Mieczysława Broniatowskiego (1912–1989)* Grzegorza Wołka, *Dąbrowszczacy w aparacie bezpieczeństwa Polski Ludowej. Próba wstępnej analizy zjawiska i postulaty badawcze* Daniela Czerwińskiego. Szczególnie interesujący jest tekst dotyczący mało znanej historii pobytu pięciu polskich lekarzy pochodzenia żydowskiego w Chinach, którzy nieśli pomoc medyczną żołnierzom walczącym przeciwko Japończykom. Najbardziej znany spośród nich był Stanisława Flato, po II wojnie

¹³ M. Gibiec, *Ukraińscy ochotnicy w szeregach dąbrowszczaków. Kompania im. Tarasa Szewczenki w świetle dotychczasowych badań* [w:] *ibidem*, s. 182–183.

¹⁴ *Ibidem*, s. 178–180.

¹⁵ D. Zagził, *Polskojęzyczna prasa Brygad Międzynarodowych. Próba zestawienia i zarys charakterystyki* [w:] *Dąbrowszczacy...*, s. 187.

światowej zastępca szefa Oddziału II Sztabu Generalnego Wojska Polskiego, mianowany w 1952 r. głównym rezydentem w Ameryce Północnej (przybrał pseudonim „Mao”)¹⁶.

Warto zauważyć, że *Studia przypadku* zostały oparte na życiorysach ludzi, którzy z własnej woli związali się z organami bezpieczeństwa lub zostali skierowani tam do służby: Wacław Komar po wojnie sprawował funkcję szefa Oddziału II SG WP (wywiad wojskowy)¹⁷, Janowi Rutkowskiemu powierzono stanowisko szefa Głównego Zarządu Informacji (kontrwywiad wojskowy)¹⁸, Michał Bron został mianowany szefem Wydziału Wychowania Kadr Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego¹⁹, a Mieczysław Broniatowski należał do prominentnych funkcjonariuszy aparatu bezpieczeństwa w latach czterdziestych. W życiorysie ostatniego z wymienionych szczególnie interesujące wydaje się zlecone przez niego zwalczanie nadużyć wśród funkcjonariuszy Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego, a także jego pozytywny stosunek u schyłku PRL do działalności Komitetu Obrony Robotników i „Pierwszej Solidarności”. Broniatowski uważał, że „uzdrowią” one ustrój, w który nigdy nie przestał wierzyć²⁰.

Zarzut udziału weteranów „pierwszego starcia z faszyzmem” w budowie stalinowskiego aparatu represji często pojawia się w debacie publicznej. Daniel Czerwiński podjął się omówienia tego złożonego zagadnienia, choć zaznaczył, że tylko sygnalizuje ten skomplikowany problem badawczy, a praca stanowi jedynie wstęp do pogłębionych badań nad służbą w aparacie represji 349 spośród 1119 dąbrowszczaków, których zarejestrowano po II wojnie światowej (nie tylko w Polsce)²¹. Z tego powodu wskazane byłoby przeprowadzenie badań nad zagadnieniem losów dąbrowszczaków niezaangażowanych w czasach Polski „ludowej” w budowę aparatu bezpieczeństwa.

Ostatnia część, zatytułowana *Dąbrowszczacy w pamięci zbiorowej*, podobnie jak część druga, składa się tylko z trzech studiów. Są to: *Legenda osierocona. Początki tworzenia mitu dąbrowszczaków w Polsce Ludowej* Marcina

¹⁶ J. Wróbel, *Dąbrowszczacy w Chinach 1939–1945* [w:] *ibidem*, s. 238–241, 253–254.

¹⁷ W. Bagiński, *Wacław Komar „Wacek” i jego losy podczas wojny domowej w Hiszpanii* [w:] *ibidem*, s. 228.

¹⁸ P. Sztama, *Droga dąbrowszczaka Jana Rutkowskiego do Głównego Zarządu Informacji Wojska Polskiego (1900–1945)* [w:] *ibidem*, s. 283–285.

¹⁹ B. Kapuściak, *Michał Bron – oficer wywiadu wojskowego rozpracowywany przez kontrwywiad Sił Zbrojnych PRL* [w:] *ibidem*, s. 295–296.

²⁰ G. Wołk, *Dobry komunista? Przypadek Mieczysława Broniatowskiego* [w:] *ibidem*, s. 317–318, 325.

²¹ D. Czerwiński, *Dąbrowszczacy w aparacie bezpieczeństwa Polski Ludowej. Próba wstępnej analizy zjawiska i postulatów badawcze* [w:] *ibidem*, s. 346.

Kłodzińskiego, *Pamięć, tożsamość zbiorowa i ideologia w tekstach autobiograficznych oraz poezji dąbrowszczaków* Moniki Bednarczuk oraz *Dąbrowszczacy w historiografii Polski Ludowej* Tadeusza Pawła Rutkowskiego. Ten ostatni autor słusznie podkreśla znany problem zideologizowania i tendencyjności historyków związanych z władzami PRL i wskazuje m.in. na skrupulatne pomijanie przez nich tematu potajmnego sprzedawania broni republikanom przez rząd Sławoja Felicjana Składkowskiego²². Marcin Kłodziński zauważa, że polscy weterani „pierwszego starcia z faszyzmem”, mimo kreowania kultu dąbrowszczaków, przegrali walkę o miano „pierwszych żołnierzy Polski Ludowej” z żołnierzami Wojska Polskiego na Wschodzie oraz Gwardii Ludowej PPR i Armii Ludowej²³. W tekście Moniki Bednarczuk szczególnie interesujące jest zwrócenie przez autorkę uwagi na pojawiającą się gdzieś między wierszami w tekstach samych komunistów krytykę prowadzonych czystek. I jeśli Jan Wyka w poemacie *O północy* pisał wprost o „śmierci z ręki brata” i tropieniu „wiernych komunistów” przez „partyjnych”, to już Zofia Szleyen w *Wiatrakach i Messerschmittach* przytacza jedynie krytyczną opinię koleżanki (lub przypisane jej własne przemyślenia) i nie zajmuje wobec niej żadnego stanowiska²⁴.

Książka została oparta na solidnej podstawie źródłowej, pozyskanej m.in. z Archiwum Akt Nowych, Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej, Archivo de la Fundación Nacional Francisco Franco, Rosyjskiego Państwowego Archiwum Historii Społeczno-Politycznej (Rossijskij gosudarstwiennyj archiw socjalno-politiceskoj istorii) w Moskwie i Urzędu do spraw Komitantów i Osób Represjonowanych, odwołuje się do wspomnień dąbrowszczaków i prasy z epoki (np. „Ochotnika Wolności” czy jakże ważnego w studium Wojciecha Grotta „Słowa Pomorskiego”), a także źródeł internetowych. Wykorzystano tu również opracowania, takie jak *Walka o Hiszpanię 1936–1939. Starcie totalitaryzmów* Antony’ego Beevora, *Dąbrowszczacy. Na świecie szanowani, w Polsce poniżani* Piotra Ciszewskiego, *Śląsk zbuntowany* Dariusza Zalegi czy *Informacja Wojska Polskiego 1943–1957* Zbigniewa Palskiego. Wartościowym uzupełnieniem książki jest aneks zawierający fotokopie dokumentów, plakatów i zdjęć żołnierzy XIII Brygady Międzynarodowej.

²² T.P. Rutkowski, *Dąbrowszczacy w historiografii Polski Ludowej* [w:] *ibidem*, s. 407–409.

²³ M. Kłodziński, *Legenda osierocona. Początki tworzenia mitu dąbrowszczaków w Polsce Ludowej* [w:] *ibidem*, s. 355–359, 368.

²⁴ M. Bednarczuk, *Pamięć, tożsamość zbiorowa i ideologia w tekstach autobiograficznych oraz poezji dąbrowszczaków* [w:] *ibidem*, s. 387.

W książce występują pewne drobne błędy i niedociągnięcia. Pisząc o gen. Karolu Świerczewskim ps. „Walter” – zsovietyzowanym Polaku, który oprócz sukcesów militarnych jako dowódca kilku jednostek ma na swym koncie udział w realizacji stalinowskiego polowania na trockistów i anarchistów, jak również wydanie rozkazu rozstrzeliwania wycofujących się i linczowania maruderów²⁵, i którego komunistyczna propaganda uczyniła symbolem dąbrowszczaków (choć nigdy nie służył w XIII Brygadzie) – Marcin Kłodziński pominął bardzo istotny wątek w budowie kultu zarówno samego „Waltera”, jak i polskich interbrygadzystów: profil generała został umieszczony na awersie pamiątkowego medalu „Za Waszą Wolność i Naszą”, ustanowionego 18 października 1956 r. i nadanego łącznie 1487 osobom²⁶. W rozdziale poświęconym Michałowi Bronowi – jednemu z dąbrowszczaków, którzy padli ofiarą represji w Polsce „ludowej” – Bartosz Kapuściak pisze: „W lutym 1946 r. Bron został skierowany do Belgradu (Jugosławia) na stanowisko attaché wojskowego, morskiego i lotniczego [...]. Głównie zadanie, jakie wyznaczył mu ówczesny minister obrony narodowej gen. Michał Rola-Żymierski, to reprezentowanie Wojska Polskiego i MON oraz zacieśnianie współpracy z armią jugosłowiańską”²⁷. Należy pamiętać, że w opisywanym okresie Rola-Żymierski był już marszałkiem Polski (choć trzeba zaznaczyć, że w momencie nadania mu najwyższej rangi – 3 maja 1945 r. – Krajowa Rada Narodowa nie miała do tego uprawnień²⁸). Powołując się na pracę Tadeusza Godlewskiego pt. *Francuska Partia Komunistyczna. Historia i współczesność*, Mariusz Krzysztofiński przytacza w przypisie liczbę 75 tys. francuskich komunistów zamordowanych przez niemieckich okupantów i wichystowskich kolaborantów²⁹. Są to dane nieprawdziwe, które zawyżają straty wszystkich organizacji francuskiego Ruchu Oporu (zjednoczonych w 1944 r. w ramach Francuskich Sił Wewnętrznych).

²⁵ A. Beevor, *Walka...*, s. 425, 437; M. Patelski, *Karol Świerczewski „Walter” – komunista i generał*, „Zeszyty Naukowe. Historia” (Opole) 1996, nr 32, s. 77–78.

²⁶ W. Bigoszeńska, *Polskie ordery i odznaczenia*, Warszawa 1989, s. 120; S. Oberleitner, *Polskie ordery, odznaczenia i niektóre wyróżnienia zaszczytne 1705–1990. Vademecum dla kolekcjonerów*, t. 2: *Polska Rzeczpospolita Ludowa 1944–1990*, Zielona Góra 1999, s. 125.

²⁷ B. Kapuściak, *Michał Bron...* [w:] *Dąbrowszczacy...*, s. 296.

²⁸ A. Bojarski, *Procedura nadania stopnia Pierwszego Marszałka Polski lub Marszałka Polski w XX wieku*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2021, t. 24, s. 143–146; J. Pałka, *Działalność Michała Żymierskiego w czasie okupacji niemieckiej w świetle akt Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego*, „Kwartalnik Historyczny” 2014, t. 2, s. 375.

²⁹ M. Krzysztofiński, *Próba utworzenia Frontu...* [w:] *Dąbrowszczacy...*, s. 37.

Liczba „75 tys. zamordowanych komunistów” została wymyślona przez samą FPK na potrzeby kampanii wyborczej dla przyćmienia postaw kierownictwa partii z okresu obowiązywania paktu Ribbentrop–Mołotow³⁰. Pisząc o komunistycznych wtyczkach w ugrupowaniach demokratycznych, autor powołuje się na Jacques’a Doriota, określonego przezeń jako „były członek Francuskiej Partii Komunistycznej, potem jej zdecydowany przeciwnik”³¹. Jego wrogość wobec FPK jest jak najbardziej prawdziwa, aczkolwiek można było rozwinąć ten wątek, ponieważ Doriot stał się faszystą, podczas okupacji aktywnie kolaborował z wrogiem i podjął się ochotniczej służby w szeregach Wehrmachtu³².

Mimo drobnych błędów publikacja jest godna polecenia. Jej lektura pozwala na pogłębienie wiedzy zarówno na temat tytułowych dąbrowszczaków, jak i innych aspektów hiszpańskiego preludium II wojny światowej. Pewien niedosyt pozostawia pominięcie wątku dąbrowszczaków w kulturze popularnej. Przyczynia się ona do budowy przekonań na dany temat bądź też skłania swych odbiorców – widzów bądź czytelników – do sięgnięcia po fachową literaturę traktującą o wydarzeniach, które śledzili na kartach powieści bądź na ekranie. Z tego powodu należy zadać pytania badawcze, jak często temat udziału Polaków w hiszpańskiej wojnie domowej był poruszany przez twórców literackich i filmowych, czy ich bezpośredni udział w tym konflikcie jest głównym tematem dzieła, czy też został jedynie wspomniany w ramach retrospekcji lub ogólnej charakterystyki postaci, czy dąbrowszczacy zostali przedstawieni w sposób pozytywny, negatywny, złożony? Punktem wyjścia mogłoby się stać opowiadanie *Różaniec z granatów* Ksawerego Pruszyńskiego, którego głównym bohaterem jest były żołnierz XIII Brygady Międzynarodowej ranny na froncie zachodnim II wojny światowej. Podczas pobytu w szpitalu w Wielkiej Brytanii wspomina, jak od śmierci z rąk rebeliantów ocalił go różaniec z pestek granatów, zakupiony w Albacete od bezczeszczących dewocjonalia republikanów³³.

³⁰ J.F. Muracciole, *Histoire de la Résistance en France*, Paris 2012, s. 93; O. Wieviorka, *Histoire de la Résistance 1940–1945*, Paris 2013, s. 46–47; A. Beevor, *Paryż wyzwolony*, tłum. J. Małecki, Kraków 2015, s. 6, 31.

³¹ M. Krzysztofiński, *Próba utworzenia Frontu... [w:] Dąbrowszczacy...*, s. 40.

³² J.P. Brunet, *Jacques Doriot. Du communisme au fascisme*, Paris 1986, s. 368; J. Eisler, *Kolaboracja we Francji 1940–1944*, Warszawa 1989, s. 28, 112–114; P. Burrin, *La Dérive fasciste. Doriot, Déat, Bergery 1933–1945*, Paris 2003, s. 333–337.

³³ K. Pruszyński, *Różaniec z granatów* [w:] *idem, Trzyście opowieści*, Warszawa 1946, s. 203–222.

Marcin Libor

MARCIN ALEKSANDER LIBOR – magister nauk humanistycznych w dziedzinie historii, absolwent Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, członek Stowarzyszenia Humanistycznego: Europa, Śląsk, Świat Najmniejszy, popularyzator historii w Internecie; zajmuje się przede wszystkim tematem kombatantów II wojny światowej, a także badaniem dziejów Polski i Górnego Śląska w trakcie wspomnianego konfliktu i w okresie komunizmu.

MARCIN ALEKSANDER LIBOR – M.A. in History, graduate of the University of Silesia in Katowice, member of Stowarzyszenie Humanistyczne Europa, Śląsk, Świat Najmniejszy, and popularizer of history on the Internet. His research focuses primarily on World War II veterans and on the history of Poland and Upper Silesia during World War II and under Communist rule.